

Точно встановити структуру агітаційно-пропагандистського апарату досить важко через часті зміни керівництва, яке, своєю чергою, змінювало схеми роботи. Дані польської поліції тут досить суперечливі, оскільки члени ОУН свідомо давали неправдиві свідчення. В агітаційно-пропагандистській діяльності ОУН використовувала різноманітні форми і методи — залежно від умов підпільної роботи й боротьби. Особливо слід наголосити на масштабності та організованості видавничої справи й усної пропаганди. Якісний добір кадрів та добре поставлена ідеологічно-виховна робота дали ОУН можливість наприкінці 1930-х рр. перетворитись у провідну політичну силу в Західній Україні.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИН ОУН

ОЛЕКСАНДР СИЧ

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИН ОУН В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (1945—1950-ТІ РР.)

Вступ

З відновленням Української держави 1991 р. та на етапі її становлення поступово долається радянський та пострадянський підхід у трактуванні української історії, побудований не на основі історичних фактів, а на ідеологічних догматах і кліше. Це, зокрема, стосується, національно-визвольної боротьби українського народу в ХХ ст., історії Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА).

Однак поза увагою українських дослідників залишається вагомий частини цієї історії, яка безпосередньо стосувалася перебігу подій в Україні, хоча й розгорталася за її межами. Мова йде про Закордонні частини (ЗЧ) ОУН і їхню допоміжну роль у веденні національно-визвольної боротьби ОУН на українських землях. Нерозкритість теми має об'єктивні причини, оскільки архіви ЗЧ ОУН поки що переважно залишаються за кордоном і доступ до них закритий для більшості українських дослідників.

Мета цієї статті полягає в тому, аби на основі документів із вказаних архівів частково заповнити пробіли в історії ЗЧ ОУН.

Отож, об'єктом нашого дослідження є ЗЧ ОУН, а предмет і тема обмежуються рамками військової політики їхнього Проводу в 1940-х—1950-х рр.

Мемуари і дослідження діячів того періоду¹ та окремі праці

¹ Галамай С. *Боротьба за визволення України 1929-1989*. — Львів, 1991. — 343 с.; Галамай С. *У боротьбі за Українську Державу. Спогади*. — Львів, 2003. — 458 с.; Дужий П. *Степан Бандера — символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН*. — Львів, 1960. — Ч. 1. — 190 с., Львів, 1997. — Ч. 2. — 383 с.; Климишин М. *В поході до волі. Спомини*. — Б. м. (передмова вказує на 1996 р. видання). — Т. 2. — 387 с.; Кричевський Р. (Гльницький Р.). *Організація Українських*

сучасних українських дослідників² дають загальне уявлення про діяльність ЗЧ ОУН, однак у них відсутній системний виклад військової політики цієї націоналістичної формації за кордоном. Відсутній такий виклад і в посібнику вищої школи КГБ, виданому 1963 р. під грифом «секретно»³. Частково увагу цьому питанню ми приділили в статті «Закордонний Центр ОУН (лютий 1945 — лютий 1946 рр.)»⁴.

Виклад теми у вказаних хронологічних рамках можна розбити на два етапи — відповідно до того, як поділяється сама історія ЗЧ ОУН цього періоду: 1. військова політика Закордонного Центру (ЗЦ) ОУН (лютий 1945 — лютий 1946 рр.) і 2. військова політика ЗЧ ОУН (лютий 1946 — 1950-ті рр.)⁵.

Військова політика ЗЦ ОУН

ЗЦ ОУН було створено в лютому 1945 р. на т. зв. Віденській конференції провідних членів ОУН, що потрапили за кордон різ-

ними шляхами: одні з них були сюди спеціально спрямовані Проводом ОУН, що діяв в Україні, а інші залишились тут, вийшовши з німецьких концтаборів. Очолив Центр С. Бандера. Основна мета, яку поставив перед собою Центр — максимальне сприяння національно-визвольній боротьбі ОУН та УПА в Україні. «Головним завданням ОУН на закордонному відтинку є співдіяти згідно з напрямними краївої визвольної боротьби на чужих теренах, скріпляти її політичні позиції та приєднувати круг симпатиків серед своїх та чужих», — визначає одна з його перших інструкцій⁶. На цьому етапі потрібно було звести в одну чітко структуровану мережу всіх членів ОУН, які під час війни опинилися за кордоном, та організувати їхнє повернення в Україну, щоб поповнювати ряди підпільників⁷.

Серед інших тактичних завдань ЗЦ ОУН до закінчення Другої світової війни було вивести зі складу німецьких військових частин у розташування союзницьких військ українські військові підрозділи⁸. М. Климишин згадує «про справу Української Дивізії, в німецькій армії, яку американці вважали за колаборантів, а нам треба було їх за всяку ціну перекопати, що то є не так»⁹. Отож, проблема полягала не тільки в тому, щоб вивести українські військові підрозділи з німецької армії, але й вберегти їх від розправи радянських спецорганів та західних союзників СРСР.

У подібному, як і дивізійники, становищі перебували цивільні втікачі з території СРСР та офіцери і бійці радянської армії, що, користаючись із сусідства з американською, англійською та французькою окупаційними зонами, втікали до них, просячи політичного притулку. На підставі інтерпретацій, що подавали радянські репатріаційні комісії, союзники їх також вважали колаборантами та дезертирами і готові були повертати до рук НКВД. Для Проводу ЗЧ ОУН ці три справи — доля дивізійників, утікачів з території СРСР та з частин радянської армії — були на час закінчення війни

⁶ Про постановку нашої роботи на еміграції (тимчасові вказівки) // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2047. — Арк. 2.

⁷ Сич О. Закордонний Центр ОУН... — С. 248–251.

⁸ [Бандера С.]. З[акордонний] Ц[ентр]. Підлеглі частини Орг[анізації] та їх діяльність. Загальний огляд (реферат на Третій Ширших Нарадах ЗЦ ОУН в лютому-березні 1946 р.). (Рукопис) // Архів Центру досліджень визвольного руху (Львів). — Арк. 2.

⁹ Климишин М. В поході до волі. — С. 260.

Націоналістів в Україні — Організація Українських Націоналістів закордоном і ЗЧ ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху. — Нью-Йорк—Торонто, 1962. — 116 с.; Малащук Р. *З книги мого життя. Спомин.* — Торонто, 1988. — Т. 2. — 358 с.; Мечник С. *В зтяжній боротьбі.* — Мюнхен, 1983. — 236 с.; Мечник С. *Від опричини до КГБ духівність московського імперіалізму.* — Мюнхен, 1981. — 332 с.; Мечник С. *Люди, роки, події (спогади: четверта частина).* — Мюнхен, 1986. — 294 с.; Мечник С. *Роздумую, пригадую (спогади, третя частина 1954–1973).* — Мюнхен, 1985. — 282 с.; Мечник С. *Служба Безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ.* — Тернопіль, 1993. — 84 с.; Мудрик-Мечник С. *Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів (причинки до історії).* — Львів, 1995. — 150 с.; Мудрик-Мечник С. *З приводу книжки «Микола Лебедь».* — Новий Ульм — Львів, 2001. — 65 с.; Мудрик-Мечник С. *ОУН в Україні і за кордоном під проводом С. Бандери.* — Львів, 1997. — 142 с.; Мірчук П. *Революційний змаг за УССД.* — Нью-Йорк—Торонто—Лондон, 1985. — Т. I. — 222 с., Торонто—Лондон, 1987. — Т. II. — 280 с.; Стахів Є. *Крізь тюрми, підпілля й кордони.* — Київ, 1995. — 318 с.; Шушко В. *Завдання виконав.* — Львів, 1999. — 307 с.

² Касьянов В. *Ідеологія Організації українських націоналістів // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія.* — Київ, 2005. — С. 445–478.; Киричук Ю. *Український національний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія і практика.* — Львів, 2003. — 464 с.; Панченко О. *Організація українських націоналістів за кордоном в контексті українського державотворення.* — Гадяч, 2003. — 466 с.; Русначенко А. *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50 роках.* — К., 2002. — 519 с.; Сватко Я. *Місія Бандери.* — Львів, 2003. — 64 с.

³ Шульженко Б. С., Хамзюк І. В., Данько В. Т. *Украинские буржуазные националисты.* — Москва, 1963. — 290 с.

⁴ Сич О. *Закордонний Центр ОУН (лютий 1945 — лютий 1946 рр.) // Український визвольний рух.* — Львів, 2006. — Зб. 7. — С. 243–266.

⁵ Там само.

головними у взаєминах з керівництвом західних окупаційних зон. С. Бандера доручив займатися ними М. Климишину, забезпечивши його спеціальним офіційним мандатом представника Проводу ЗЧ ОУН¹⁰.

«Згадані три справи представив я властям в часі першої своєї візити до Гайдельбергу, але вони ніяк не могли зрозуміти, чому ми не хочемо повертатися в Україну. Вони не вірили, що українські дивізійники — то не німецькі колаборанти, що втікачі-червоноармійці — це не дезертири, а політичні втікачі. Але вони то все записали собі й обіцяли передати то своїм вищим властям. Таких контактів було багато і всі представляли їм ті справи однаково і вони, нарешті таки прийшли до переконання, що ми маємо слухність»¹¹.

Очевидно, що такий інтерес ЗЧ ОУН до українських військових підрозділів у складі німецької армії та українців-утікачів з радянської армії був цілком зрозумілим не тільки як вияв національної солідарності, але й з уваги на мету його діяльності — обидві категорії вишколених військовиків, що мали військовий досвід, могли стати найкращим поповненням для УПА.

Війна закінчилася в травні 1945 р., діяльність ЗЧ ОУН було перенесено до Мюнхена (Німеччина) і вже у серпні проведено чергове засідання Центру (т. зв. Другі ширші наради), на якому одним із першорядних постало питання військової політики та створення Військового центру — власного вишкільного осередку¹².

На цьому ж засіданні ухвалено «Тимчасову інструкцію» для провідного складу організації за кордоном, що чітко розписувала структурну дію ЗЧ ОУН в умовах закінчення Другої світової війни. Інструкція на підставі аналізу передбачала, що побут членів ОУН за кордоном матиме три фази: 1. час вичікування й «розгружування» еміграційної маси з території Німеччини; 2. час стабілізації й менш-більш осілого життя на чужині; 3. можлива зміна політичних взаємин між теперішніми союзниками та «актуалізація українського питання»¹³.

¹⁰ ТКлимишин М. В походи до волі. — С. 260.

¹¹ Там само. — С. 261.

¹² [Бандера С.]. З[акордонний] Ц[ентр]. Підлегли частини Орг[анізації] та їх діяльність. — Арк. 2–3.

¹³ Про постановку нашої роботи на еміграції... — Арк. 1.

Хоча вказана «Інструкція» мала тимчасовий характер і була розрахована на обставини першої фази, але саме третя фаза була метою діяльності ЗЧ. Адже все членство ОУН після закінчення війни не припиняло вести боротьбу проти радянського режиму з твердим переконанням і в очікуванні, що рано чи пізно між СРСР та рештою колишніх союзників розгорнеться збройне протистояння. «Якщо уклад взаємин між союзниками зміниться і хід подій буде розвиватися в напрямі підготовки неминучої війни, ми перейдемо у третю фазу нашої роботи на чужині. Тоді буде потрібна мобілізація всіх українських сил, а не тільки націоналістичних. Націоналісти ту мобілізацію будуть мати за завдання перевести», — прогнозує «Інструкція»¹⁴.

«Інструкція» передбачала суворий облік усіх вояків УПА, що потрапили за кордон, чітко визначаючи їхній статус. Адже зрозуміло, що маючи практичний бойовий досвід партизанських дій в Україні, вони були безцінним мілітарним резервом для ОУН. Перебуваючи в Україні, учасники УПА підпорядковувалися Головному Командуванню УПА, однак, потрапивши за кордон, виходили з-під такого підпорядкування, і ті з них, хто належали до ОУН, опинялися в повному розпорядженні ЗЧ. Кожен учасник УПА підлягав обов'язковій перевірці на надійність. В еміграційній практиці цього періоду перевірених учасників УПА трактували як кандидатів у члени ОУН¹⁵.

Окрему увагу в «Інструкції» приділено організаційній та вишкільній праці в таборах, куди було інтерновано особовий склад 1-ї Дивізії Української національної армії (УНА) (початкова назва — дивізія «Галичина»). Організаційна робота базувалася на виявленні та структуруванні членства ОУН і проводилася за таким алгоритмом: 1. виявити невелику групу добре перевірених членів ОУН, що були активними в організаційній праці ще до військової служби або вступили в Дивізію на доручення Проводу, і створити з представників усіх полків Реорганізаційну комісію; 2. при допомозі її членів виявити колишніх провідних членів ОУН (від станичного і вище), провести перевірку їхньої надійності та придатності до теперішньої праці і розробити форму зв'язків між ними та Реорганізаційною

¹⁴ Про постановку нашої роботи на еміграції... — Арк. 11.

¹⁵ Там само. — Арк. 2–3.

комісією; 3. в процесі виявлення нових провідних членів доповнити ними комісію і розподілити всі ділянки праці так, аби комісія могла взяти на себе тимчасове керівництво структурою ОУН у Дивізії; 4. виявити та здійснити перевірку всіх без винятку членів ОУН серед інтернованих військовиків Дивізії та напрацювати систему організаційного зв'язку (у формі конспіративних гуртків або персонально-товариських контактів); 5. в міру доцільності в кожному полку створити організаційний провід (залежно від кількості виявлених членів — на правах районного чи станичного проводів); 6. у Реорганізаційній комісії визначити відповідального за систему безпеки та створити окрему групу для виявлення і стеження за агентами НКВД, гестапо, зрадниками, провокаторами тощо; 7. на випадок несподіваної ліквідації табору чи його поділу розробити запасну систему зв'язку та контактів з наявними в ньому людьми¹⁶.

Важливої уваги надавано в «Інструкції» також і вишкільній праці серед військовиків 1-ї Дивізії УНА. Для цього передбачалося створити при Реорганізаційній комісії окрему Інструкторську ланку, що мала: 1. проводити політичний вишкіл членів ОУН; 2. здійснювати загальнополітичну виховну працю серед решти таборовиків; 3. пропагувати українську справу серед чужинців; 4. протидіяти комуністичній агітації в середовищі таборовиків¹⁷.

Отож, як видно з «Інструкції», організаційна та вишкільна праця з інтернованими в табори учасниками 1-ї Дивізії УНА була настільки систематичною, що в разі очікуваної війни ЗЦ ОУН міг легко їх мобілізувати для потреб визвольної боротьби в Україні. На важливість і пріоритетність для Центру цієї ділянки праці вказує той факт, що серед інтернованих учасників Дивізії УНА в таборі Риміні (Італія) працював один із провідних членів ЗЦ ОУН Степан Ленкавський¹⁸.

Значно ёрунтовнішим та інформативнішим є документ під назвою «Тимчасові інструкції»¹⁹. Він призначався винятково для

¹⁶ Про постановку нашої роботи на еміграції... — Арк. 11–12.

¹⁷ Там само. — Арк. 12.

¹⁸ Central Ukrainian Relief Bureau. To whom it may concern. 24th January 1946 // Архів Степана Ленкавського при Інституті освітньої політики в Мюнхені. — 1 арк.; Pontificia Commissione Assistenza. Deklaracion № 13161. Rome, 25.2.1946. Lenkavskij Stephan // Архів Степана Ленкавського при Інституті освітньої політики в Мюнхені. — 1 арк.

¹⁹ Тимчасові інструкції // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2047. — 21 арк.

провідного членства і мав цілком таємний характер. Відповідно до цього документа, робота кожного осередку ОУН за кордоном відбувалася в трьох секторах: 1. внутрішньоорганізаційному; 2. загальноногромадянському; 3. зовнішньополітичному²⁰.

Документ передовсім деталізував систему дії внутрішньоорганізаційного сектору, який вже у першій фазі «тимчасового побуту за кордоном», тобто в період масового концентрування українських емігрантів у повоєнній Німеччині, мав працювати на чітке впорядкування мережі наявних тут членів ОУН. Інструкція визначала її тимчасову структуру за схемою: «керівні осередки» (КО) — як головні організаційні одиниці в окремих місцевостях, та підпорядковані нижчі клітини — «станіції» і «стійки». Всі вони були зв'язані чіткою ієрархічною та безумовною підпорядкованістю, здійснювали регулярний політичний вишкіл членства та перебували в законспірованому і надзвичайно мобільному стані²¹. Отож, уся мережа ОУН за кордоном у цей час виступала як цілком мілітаризована структура.

До кінця 1945 р. Провід ОУН в Україні та ЗЦ ОУН прийшли до висновку, що первинне завдання закордонної мережі ОУН слід переглянути. Ставало зрозумілим, що очікуване військове зіткнення СРСР та колишніх західних союзників відтягується в часі, а отже, національно-визвольна боротьба в Україні набере затяжного характеру і потребуватиме мобілізації всіх українських еміграційних сил та активної зовнішньополітичної праці. Для виконання таких завдань слід було не просто тимчасово впорядкувати наявну за кордоном мережу, а стаціонарно її розбудувати, значно розширивши. Зі зміною свого призначення реорганізації підлягав і ЗЦ²². Тож у лютому 1946 р. було скликано т. зв. Треті ширші наради ЗЦ ОУН. Їхнім результатом стала реорганізація ЗЦ ОУН у Закордонні Частини (ЗЧ) ОУН, головою яких знову обрано С. Бандеру²³.

²⁰ Про постановку нашої роботи на еміграції... — Арк. 2; Тимчасові інструкції... — Арк. 11–12.

²¹ Тимчасові інструкції... — Арк. 5–15.

²² Мірчук П. Нарис історії ОУН. II том // Архів С. Ленкавського при Інституті освітньої політики в Мюнхені. — Арк. 736.

²³ Мірчук П. Револуційний змаг за УССД. — Нью-Йорк—Торонто—Лондон, 1985. — Т. I. — 222 с., Нью-Йорк—Торонто—Лондон, 1987. — Т. II. — С. 155–156; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — Арк. 736–738; III Ширші наради Закордонного Центру ОУН // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2004. — Арк. 53; Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони. — С. 218–219.

У контексті пропонованого дослідження цінним є звіт голови ЗЦ ОУН С. Бандери, особливо в частині «Начерк загального пляну дальшої діяльності», де зроблено огляд загальних завдань ЗЧ ОУН через призму трьох вказаних вище секторів діяльності. У зовнішньополітичному секторі автор особливо наголошує на «виеднуванні допомоги чи прихильності політ[ичного], вій[ськового], матер[іального] і тех[нічного] порядку, з'єднування союзників та інспірування чужих допоміжних-рівнобіжних (до визвольної дії ОУН. — О. С.) чи відтягуючих (щодо советських дій. — О. С.) акцій». У внутрішньо-організаційному секторі — на виконанні «допоміжних функцій для боротьби в Краю — зв'язок, кадри, техніка, матеріяли, пропаганда, вишколи, резерви сил». У загальногромадянському привертають увагу такі тези: 1. використання української еміграції в якості «бази й резервуару (людських ресурсів. — О. С.)»; 2. підготовка кадрів для виконання завдань у майбутньому: «зовнішньополітичних, військових, державного будівництва»²⁴.

Подаючи аналіз можливого розвитку подій, С. Бандера прогнозує три можливі варіанти, для кожного з яких вибудовує програму дій ЗЧ ОУН: а) «Краю держитися — війна цього (1946. — О. С.) року»; б) стабілізація на роки — Краю держитися, переходить до затяжної рев[олюційної] дії»; в) можливість зриву (в Україні незалежно від початку війни — О. С.)»²⁵.

У першому і третьому варіантах перед ЗЧ ОУН постає завдання змобілізувати українські еміграційні маси, і особливо зі Східної України, для участі в національно-визвольній боротьбі, що має активізуватися в Україні з початком війни. Спираючись на досвід 1941 р., С. Бандера пропонує «оформити й zorganizувати в допомогу Краєві політ[ичну] і вій[ськову] силу — похідні групи»²⁶. Варіант стабілізації міжнародного життя на довший час вимагає від ЗЧ ОУН «створення на еміграції сильної і тривалої бази, резервуару визв[ольно]-рев[олюційної] дії, піддержування рев[олюції] в Краю людьми і матеріялом»²⁷.

²⁴ [Бандера С.] З[акордонний] Ц[ентр]. Підлеглі частини Орг[анізації] та їх діяльність. — Арк. 5.

²⁵ Там само. — Арк. 6.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. — Арк. 6–7.

Не знаючи, який із варіантів може в скорому часі стати реальністю, С. Бандера пропонує виконати низку завдань, які при розгортанні будь-якого із них дадуть змогу ЗЧ ОУН однаковою мірою бути готовими до дії. Серед них, до речі, одним із перших визначено здобути численних симпатиків та посилити впливи ОУН серед маси емігрантів зі Східної України²⁸.

На цьому ж засіданні прозвучав спеціально підготовлений реферат «Міжнародна політична ситуація, її розвоєві тенденції та можливості і положення української справи», в якому ґрунтовно змальовано, з одного боку, загострення суперечностей між СРСР і західними союзниками в процесі розширення першим підконтрольних територій у Європі, а з іншого — зростання національної та соціальної напруги всередині самого СРСР та між ним і поневоленими народами. Наслідком цього могла стати нова війна, в ході якої українська національно-визвольна боротьба знову набула б актуальності²⁹.

Прикметно, що, розраховуючи на початок війни, українські націоналісти не абсолютизують зовнішнього чинника у визволенні України, а традиційно покладаються на сили власного народу. У висновках до вказаного реферату Треті ширші наради ЗЦ ОУН констатують, що зовнішня допомога може відігравати тільки роль «допоміжного чинника», а «з українських політичних планів мусять бути викреслені всякі [...] спекуляції на зовнішню допомогу, як одинокий засіб рятування народу перед знищенням». «Такі спекулятивні розрахунки послаблюють волю народів, демобілізують його та видають безборонними у руки ворога. Тому такі спроби мусять бути безоглядно поборювані, звідки вони не виходили б. Єдине, що гарантує збереження народу і його фізичної та духовної субстанції — це революційно-визвольна боротьба проти московсько-большевицького імперіалізму аж до повного знищення та розвалу ССРСР і відбудови незалежної української держави»³⁰.

²⁸ Бандера С.] З[акордонний] Ц[ентр]. Підлеглі частини Орг[анізації] та їх діяльність. — Арк. 5–10.

²⁹ III Ширші наради Закордонного Центру ОУН. — Арк. 5–10.

³⁰ Там само. — Арк. 9–10.

Перші кроки Військового сектору Проводу ЗЧ ОУН

Перші інструктивні документи Військового сектору Проводу ЗЧ ОУН дають уявлення про його системні дії. З наказу ч. 1 від 8 квітня 1946 р. стає відомо, що на всіх рівнях організаційної структури розбудовано окрему сітку Військового сектору, а залученим до неї членам ОУН призначено спеціальне утримання («етат») та організовано безперебійне забезпечення їх відповідною літературою. Очевидно, що в наявних умовах це хоч і коштувало Проводові ЗЧ ОУН значних зусиль, проте було важливою ділянкою праці³¹.

Інший документ, «Вказівки Сектору військових справ ЗЧ ОУН», характеризує зміну масштабів дії Проводу ЗЧ ОУН у військовій ділянці. Він акцентує, що військовою роботою мають бути охоплені всі військові кадри, які перебувають за кордоном. «Українські військовики, в яких би арміях вони зараз не знаходилися, та незалежно від того, чи вони в полоні, чи в цивільному званні, творять сьогодні резерви тих українських збройних сил, що борються на рідних землях. В майбутньому — це складова частина широко розбудованих українських збройних сил», — мовиться у «Вказівках»³². Тож, якщо рік тому ЗЦ ставив завдання розбудувати власний Військовий центр, то цим документом Провід ЗЧ ОУН визнає саме таким центром Головний військовий штаб Закордонного представництва (ЗП) УГВР. З уваги на те, що УГВР мала статус революційного передпарламенту України, рівень її військового штабу також слід було трактувати як загальноукраїнський. Одночасно «Вказівки» засуджують намагання окремих політичних партій розбудовувати припартійні військові осередки для досягнення вузьких партійно-політичних цілей.

Найближчими завданнями ЗЧ ОУН у сфері військової політики документ визначає: 1. масове охоплення військових кадрів у межах організації та поза нею; 2. звернення окремої уваги на колишніх червоноармійців з метою їхнього залучення до військової праці; 3. збереження військових кадрів у бойовій готовності; 4. орієнтація на боротьбу в Україні та підтримка відповідного морального духу

³¹ СВС ЗЧ ОУН. Наказ ч. 1 в справі виконання обов'язків супроти членів // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2047. — Арк. 1.

³² Вказівки Сектору Військових Справ ЗЧ ОУН // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2047. — Арк. 1.

зобілізованих кадрів; 5. організація військових вишколів різного рівня (від рекрутських до старшинських); 6. підготовка власних військових видань вишкільного та військово-політичного характеру; 7. організація допомоги для УПА, зокрема матеріально-технічної та медико-санітарної³³.

Стан реалізації цих завдань найкраще видно на прикладі діяльності військової референтури проводу ЗЧ ОУН у Великій Британії. Силою об'єктивних обставин саме в цій країні після закінчення Другої світової скупчилося найбільше українців-військовиків. Адже за згодою британського уряду сюди було переведено з італійського табору Ріміні колишніх учасників 1-ї Дивізії УНА. А оскільки під час війни уряд Великої Британії сприяв еміграційному урядові Польщі у формуванні польського військового корпусу, то тут перебувала і значна кількість українців, що свого часу зголосилися до нього. Зрозуміло, що й кваліфікація військової референтури теренового проводу ЗЧ ОУН у Великій Британії також була на високому рівні. Тому саме тут чи не найефективніше розвинулася організаційна і вишкільна праця Військового сектору. Причому своєю діяльністю він охоплював не тільки зазначені категорії українців-військовиків, але й цивільних робітників, що прибули на острів з Німеччини. Вже до кінця 1947 р. силами місцевих офіцерських («старшинських») кадрів було підготовлено у формі рефератів підручники для Школи стрільця і Підстаршинського організаційного вишколу, проведення яких було налагоджено на початку 1948 р. При читальні «Просвіти» організувався легальний «Самоосвітній гурток», що мав опрацьовувати реферати і до Старшинського вишколу³⁴.

На проведення аналогічної вишкільної праці на території Німеччини вказують спогади В. Шушка. У 1949 р. в лісі біля Дегендорфа у числі інших 38 учасників він пройшов військовий вишкіл членів ЗЧ ОУН, що призначалися до «першої лінії». Керівником вишколу був сотн. 'Козак', а викладачами на ньому — члени ОУН, що мали

³³ Вказівки Сектору Військових Справ ЗЧ ОУН // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2047. — Арк. 2.

³⁴ Звіт [військової референтури теренового проводу Великої Британії] за час 1.9-31.12.1947 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1503. — 1 арк.; Звіт із діяльності [військової референтури теренового проводу Великої Британії] за час 1.1.48 до 31.3.1948 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 15.03. — 1 арк.

великий бойовий досвід — полк. Є. Побігуший — ‘Рен’, командир рейдувочої сотні УПА ‘Громенко’ та ряд інших. Зокрема, ‘Громенко’ «з власного досвіду показував, як треба непомітно пересуватися в терені, щоби не залишити за собою слідів, також як треба захищатися проти панцерів, копати протитанкові рови та мінувати різні об’єкти, а головню мости і рейки залізниць». Табір особисто відвідував, виступаючи перед учасниками вишколу і спілкуючись з ними, С. Бандера³⁵.

Про те, які форми праці застосовувалося для виконання мобілізаційних завдань, свідчить «Повідомлення ч. 2 Секретаріату Проводу ЗЧ ОУН». З нього стає відомо, що Головний суддя та Головний контрольний ЗЧ ОУН створили комісію для перевірки членів, запідозрених у дезертирстві з УПА. Всіх членів ОУН зобов’язали подати до вказаної комісії відомі їм факти дезертирства, особи ж, звинувачені в таких діях, підлягали судові, що визначала президія Закордонного представництва УГВР. Документ рекомендував провести серед української громадськості акцію засудження подібних фактів, а також осіб, причетних до поширення неправдивих і провакаційних відомостей про УПА³⁶.

Оскільки «Повідомлення» вказувало на приналежність деяких наклепників до ОУН «мельниківської», то характерним виглядає спогад учасника УПА Д. Круп’яка, що зміг пробитися за кордон: «Читаючи мельниківську пресу того часу, в якій заперечувалося збройну боротьбу УПА, іронізувалося з неї, я, як учасник тої боротьби, був дуже вражений. З моїх очей не зникали криваві бої, які провадило збройне підпілля в рядах УПА, вояки, що віддавали своє життя за Україну не бандерівську чи мельниківську»³⁷.

Очевидно, з метою профілактики подібних негативних фактів та для пропагандивного ефекту в іншій частині «Повідомлення» акцентовано, що «у зв’язку з діями УПА твориться окремий штаб для військово-політичної акції. Завданням цього штабу є підготовка військової мобілізації, якою керує і за яку відповідає С.Ві.С. (Сектор військових справ. — О.С.). Для переведення цього

³⁵ Шушко В. Завдання виконав. Видання друге, доповнене і виправлене. Львів, 1999. — С. 93–94.

³⁶ Повідомлення ч. 2 Секретаріату Проводу ЗЧ ОУН // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2047. — Арк. 1.

³⁷ Круп’як Д. Спогади нерозстріляного. — Торонто-Нью-Йорк, 1991. — С. 305.

завдання С.Ві.С. має до своєї диспозиції цілу організацію і відповідно до намічених завдань диспонує нею». До того ж, вказана акція мала бути проведена на території низки держав, тому Сектор військових справ вів переговори з відповідними «чужинецькими чинниками», намагаючись заручитися також і місцевою підтримкою. Цілком очевидно, що демонстраційну акцію готували в очікуванні прибуття на Захід рейдувочих відділів УПА, оскільки в одному з пунктів документа сказано: «С.Ві.С. використовує можливості здобуття у аліантів піддержки для розбудови зв’язку; переведе перед ними підготовку на евентуальний (можливий. — О.С.) прихід відділів УПА; доб’ється відповідних запевнень з їхньої сторони на таку евентуальність»³⁸.

Військова політика ЗЧ ОУН на початковій стадії Холодної війни

Військову політику ЗЧ ОУН неможливо розглядати інакше, як у контексті світової політичної історії, яка в досліджуваному періоді характеризується явищем Холодної війни. Здійснюючи її періодизацію, О. Іваницька заперечує тезу радянських істориків, що вона почалася 5 березня 1946 р., коли В. Черчілль виголосив свою славнозвісну промову в американському місті Фултон. Історик, натомість, вважає, що 1945—1948 рр. є часом поступового сповзання СРСР та США до стану конфронтації, а власне Холодна війна тривала у 1948—1962 рр. Розпочавшись радянським переворотом у Чехословаччині та охопивши такі події як перша берлінська криза 1948—1949 рр., корейська війна 1950—1953 рр. та карибська криза 1962 р., цей період характеризується активним протистоянням двох військово-політичних блоків — Північноатлантичного пакту (НАТО) та Варшавського договору³⁹.

Із початком активного «холодного» протистояння між СРСР та США у вересні 1947 р. відбулася Перша конференція ЗЧ ОУН⁴⁰.

³⁸ Повідомлення ч. 2 Секретаріату Проводу ЗЧ ОУН. — Арк. 3.

³⁹ Іваницька О. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002). — Вінниця, 2003. — С. 484.

⁴⁰ Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів... — С. 11; Мірчук П. Нарис історії ОУН. — Арк. 940; ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 (Збірка документів). Бібліотека Українського Підпільника ч. 1. — Б. м., 1955. — С. 156;

Відповідно духові часу вона прийняла постанову про доцільність створення «Всеукраїнського військового осередка і об'єднання всіх українських військовиків на платформі краєвої революційної боротьби» та «повної військовизації цілої Організації». Слід звернути увагу, що в цій постанові знову акцентується на «всеукраїнському», а не тільки організаційному Військовому центрі⁴¹.

Актуальні процеси світової політики постійно залишалися в полі зору Проводу ЗЧ ОУН, його чільних членів. Зокрема, процес формування двох ворожих військово-політичних блоків знайшов своє відображення в статті С. Бандери «Ще одна ілюзія миру». Такою ілюзією автор називає сподівання західних держав, що НАТО стане фактором, який стримуватиме агресію СРСР, забезпечуючи таким чином мир у світі. Адже «большевизм — це найбільш агресивна форма московського імперіялізму, що ніколи не відступав від намагання опанувати весь світ, знищити всі держави, підкорити собі всі народи». Насправді СРСР веде постійну війну, і боротьба України «становить перший фронт у цій війні». Хоча той факт, що вперше після Другої світової війни західні держави об'єдналися перед загрозою агресії з боку СРСР, він вважає великим позитивом і характеризує як «зворот до політичного реалізму». В цій же статті С. Бандера розглядає підкорення більшовицькому режимові Чехословаччини та ряду інших держав Центральної Європи як одне з найбільших розчарувань для Заходу. Адже він сподівався, що ці народи не тільки налагодять спротив більшовицькому режимові за допомогою своїх історично усталених парламентсько-демократичних методів, але й спрямують позитивну хвилю демократизації на сам СРСР⁴².

Кожне загострення міжнародних відносин посилювало переконаність членів ОУН, що військове зіткнення двох світових центрів неминуче, і надавало нового імпульсу діяльності ЗЧ ОУН у військовій сфері. Однак саме на початковому етапі Холодної війни ЗЧ ОУН опинилися в смузі внутрішньоорганізаційної дискусії та протистояння, що заважало повноцінно реагувати на розвиток політичної ситуації. Проте залишмо поза межами дослідження цю дискусію,

⁴¹ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955... — С. 357.

⁴² С.А.С. [Бандера С.]. Ще одна ілюзія миру // Сурма. — 1949. — Ч. 5. — С. 12–14.

яка тривала в ЗЧ ОУН протягом 1946—1954 рр., а отже й ті підходи до військової політики, які пропонувала опозиція, що в кінцевому підсумку створила окрему структуру під назвою «ОУН за кордоном» (ОУН/з/).

Слід зауважити, що негативним наслідком тієї дискусії стало конкурування за вплив сторін-опонентів на відділи УПА, які провалилися з України за кордон. Ще наприкінці першого етапу дискусії 1948 р. ЗП УГВР закликав усіх вояків УПА підпорядковуватися тільки йому і припинити будь-яку співпрацю з ЗЧ ОУН. У результаті, як слушно стверджує Юрій Киричук, «еміграційне вояцтво УПА розкололося. Частина упістів згуртувалася у Братство колишніх вояків УПА ім. Св. Юрія Переможця й орієнтувалася на С. Бандеру, а інша — у формі місії УПА підтримала ЗП УГВР»⁴³.

Ця конкуренція негативно впливала на самих колишніх бійців УПА. Ю. Борець-Чумак, що в складі сотні 'Громенка' прибув до Німеччини, так згадує розмову на цю тему зі своїм командиром: «А на еміграції виникли якісь непорозуміння між Лебедем і Проводом ОУН, що погано впливає на низи, дезорієнтує їх і навіть викликає поділ думок між вояцтвом УПА. Було видно, що командир дуже переживає це непорозуміння Лебеда з Проводом». Автор спогадів також висловлює здивування, чому в той час, коли все вояцтво рейдуєчого відділу УПА жорстко підпорядковується своєму командному складу, полковник УПА 'Калина', який належить до Військової референтури Проводу ЗЧ ОУН і представляє в ньому інтереси вояків, діє всупереч Проводу і цим порушує принцип дисципліни. «Виходить, що дисципліна й підпорядкованість обов'язкові для всіх, крім самого полковника»⁴⁴.

Корейська війна 1950—1953 рр. та підготовка ЗЧ ОУН до Третьої світової війни

Черговою світовою кризою, що надала нового імпульсу підготовці ЗЧ ОУН до Третьої світової війни, стала Корейська війна 1950—1953 рр. Чи не вперше після Другої світової війни військові сили США та СРСР зіткнулися на полі бою. На боці Республіки Корея для стримування агресії Корейської Народно-Демократичної

⁴³ Касьянов В. Ідеологія Організації українських націоналістів. — С. 357.

⁴⁴ Борець-Чумак Ю. Без зброї. УПА на Заході. Спогади. — Лондон, 1982. — С. 77–78.

Республіки (КНДР) був задіяний 50-тисячний корпус сил ООН, лівову частку якого склали американські військові і яким командував американський генерал Макартур. Натомість КНДР підтримала китайська армія, а СРСР вислав дві авіадивізії під командуванням генерала І. Кожедуба⁴⁵. «Цим започатковується новий етап взаємин між ССРСР і його «союзниками». Новим в цьому етапі є те, що одна з великодержав — ЗДА (Злучені Держави Америки — США. — О. С.), перейшла до мілітарних протидій прямо і **безпосередньо власними силами**», — відразу ж після початку Корейської війни писав С. Бандера⁴⁶.

Свідченням того, наскільки розвиток міжнародної ситуації впливав на перспективне планування і поточну політику ЗЧ ОУН, свідчить журнал «Сурма» — друкований орган Проводу програмово-ідеологічного спрямування. Корейська війна розпочалася 25 червня 1950 р., а вже у липневому числі журналу з'являється стаття С. Бандери «Війна в Кореї і національно-визвольна політика». Автор чітко і без зайвого замилювання діями противників СРСР (а отже потенційних союзників ОУН) розставляє акценти. Винуватцями конфлікту він вважає як СРСР, так і його супротивників, котрі після закінчення Другої світової війни поділили Корею на зони впливу. Автор твердо переконаний, що західним державам у Корейській війні чужі цілі національного визволення, а «йде про збереження розмежування сфер «впливів» через живі національні організми». А тому Корейська війна «є одною з нагод ще раз перевірити, вияснити й уточнити, на основі досвіду останніх літ, основи української національно-визвольної політики, її стратегії і тактики боротьби, зробити її дійовим інструментом нашого кожного часу поступовання і схоронити її від збивання на чужі манівці, у висліді чого усунути небезпеку втягування в сателітну роллю при чужих політиках, а революційне змагання нації за свою незалежність від небезпеки перетворення в погній для чужого поля»⁴⁷.

Спираючись на твердження, що український націоналізм не може бути союзником західних держав у їхніх конфліктах з

⁴⁵ Іваницька О. *Новітня історія країн Європи та Америки...* — С. 491.

⁴⁶ Бандера С. *Війна в Кореї і національно-визвольна політика* // *Сурма*. — 1950. — Ч. 21. — С. 2.

⁴⁷ Там само. — С. 1–2.

СРСР, аж поки вони, крім цілі стримування його агресії, не визнають також самодостатності цілі національного визволення поневолених більшовизмом народів, С. Бандера формулює перспективну роль національно-визвольних рухів у світі — «створити собою комплекс **третьої сили** і поруч обох протиставлених бльоків формувати міжнародній уклад сил». Національна ідея та націоналізм кожного народу в сукупності повинні творити «**універсальну політичну систему** як підставовий чинник світової організації цілого людства»⁴⁸.

Війна в Кореї ще до закінчення 1950 р. (тобто протягом її активного періоду, адже впродовж 1951—1952 рр. сторони вже здійснювали активні спроби перейти до мирних переговорів) спричинила появу в журналі «Сурма» низки статей на актуальну військово-політичну тематику: програмові статті С. Бандери під красномовною назвою «III Світова війна і визвольна боротьба»⁴⁹ та низки статей аналітичних — «Корейська проба»⁵⁰, «Українським корейським добровольцям під увагу»⁵¹, «Європа і Америка. Спроба балансу перед кінцем другого місяця корейського конфлікту»⁵² тощо. У наступному, 1951 р. в «Сурмі» публікується програмова стаття ще одного чільного діяча ЗЧ ОУН Ярослава Стецька під назвою «Сьогоднішня міжнародня ситуація і перспективи для української боротьби»⁵³ та публікації аналітичного характеру на цю ж тематику: «До міжнароднього положення. Безвслідна політично-економічна розгра»⁵⁴, «Чому большевики за перемир'я в Кореї»⁵⁵, «Війна і наші маршрути»⁵⁶ тощо. Очевидно, що частина зі статей, під якими відсутній авторський підпис, належить перу Степана Ленкавського, ще одного

⁴⁸ Бандера С. *Війна в Кореї і національно-визвольна політика* // *Сурма*. — 1950. — Ч. 21. — С. 2–3.

⁴⁹ Бандера С. *III Світова війна і визвольна боротьба* // *Сурма*. — 1950. — Ч. 22–24.

⁵⁰ [Б. а.] *Корейська проба* // *Сурма*. — 1950. — Ч. 21. — С. 10.

⁵¹ [Б. а.] *Українським корейським добровольцям під увагу* // *Сурма*. — 1950. — Ч. 22. — С. 11–17.

⁵² [Б. а.] *Європа і Америка. Спроба балансу перед кінцем другого місяця корейського конфлікту* // *Сурма*. — 1950. — Ч. 23. — С. 5–7.

⁵³ [Стецько Я.] *Сьогоднішня міжнародня ситуація і перспективи для української боротьби* // *Сурма*. — 1951. — Ч. 30–31. — С. 5–7.

⁵⁴ [Б. а.] *До міжнароднього положення. Безвслідна політично-економічна розгра* // *Сурма*. — 1951. — Ч. 28. — С. 3–7.

⁵⁵ [Б. а.] *Чому большевики за перемир'я в Кореї* // *Сурма*. — 1951. — Ч. 32. — С. 11–13.

⁵⁶ [Б. а.] *Війна і наші маршрути* // *Сурма*. — 1951. — Ч. 33. — С. 4–10.

чільного члена ЗЧ ОУН, який у цей час очолював редакцію журналу «Сурма»⁵⁷.

Цілком закономірно, що справа підготовки до можливої світової війни стала одним із центральних питань Третьої конференції ЗЧ ОУН, яка відбувалася 14—17 квітня 1951 р. На ній прозвучало аж три доповіді, які розкривали військовий, політичний та організаційний аспекти проблеми: 'Ліса' — «Сьогоднішня міжнародна ситуація і перспективи для українських визвольних змагань», 'Романчука' — «Військова підготовка на випадок війни» та С. Ленкавського — 'Семена' — «Перед початком третього етапу»⁵⁸. Остання частково була опублікована у тому ж журналі «Сурма»⁵⁹.

Очевидно, стосовно нашої теми найбільшу цінність має військова доповідь (на жаль, виявити її в архіві ЗЧ ОУН не вдалося). Проте центральною була доповідь члена Проводу ЗЧ ОУН С. Ленкавського. Саме на її підставі ухвалювали резолюції конференції в частині «Українська визвольна боротьба на тлі міжнародної ситуації»⁶⁰.

Доповідь пронизана атмосферою близькості війни як майже доконаного факту. «Підготовка до війни вимагатиме максимального зосередження всіх організаційних сил на завданнях для подавляючої більшості кадрів зовсім нових і знайдення відповідних для того форм організаційної праці», — на самому її початку акцентує С. Ленкавський⁶¹. До свого аналізу він залучив досвід підготовки ОУН до радянсько-німецької війни в 1941 р. та до радянської окупації України і протиборства з радянським режимом у 1944 р., переносючи його на актуальний стан мережі ОУН за кордоном, оцінюючи її можливості ефективно підготуватися до Третьої світової війни. Максимальну кількість кадрів потрібно було зосередити на європейському континенті. Однак реальний стан речей був дещо

⁵⁷ Ленкавський Степан // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні.* — Львів, 1994. — Т. 4. — С. 1284.

⁵⁸ Комунікат [про Третю Конференцію Закордонних Частин ОУН] // *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку.* — Ф. 2091. — Арк. 1.

⁵⁹ [Ленкавський С.]. *Перед третім етапом* // *Сурма.* — 1951. — Ч. 33. — С. 7–9.

⁶⁰ *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955...* — С. 254–299; *Перед початком третього етапу (доклад Залужного на III Конференції ЗЧ ОУН, весна 1951 р.)* // *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку.* — Ф. 21. — 18 арк.

⁶¹ *Перед початком третього етапу...* — Арк. 1.

іншим: у процесі післявоєнного розселення еміграційних мас з Німеччини їхня вагома частка сконцентрувалася в США та Канаді. Ефективне використання заокеанського резерву було можливим за умови лояльного ставлення урядів північноамериканських держав до української визвольної справи. Аби від них не залежати, С. Ленкавський пропонує такий підхід до вироблення плану підготовки ЗЧ ОУН до Третьої світової війни: «Основою для його конкретизації мусять бути два незмінні елементи: 1) європейський плацдарм, як основна база передвоєнних приготувань воєнних дій; 2) ставка на власні кадри, їхня селекція і підготовка до різних завдань та підготовка власними силами шляхів перекинення їх на Україну»⁶².

Однак доповідач не відкидає можливості, що провідні держави антирадянського блоку у своїх політичних планах визнають доцільність існування самостійної Української Держави, і це може стати умовою співпраці ОУН з ними. В такому разі він пропонує: «Поставити як конечну передумову нашої практичної співпраці включення відповідної кількості українців з США і з Канади в наш плян операцій на чужих теренах. Примусова військова служба розпорошених українців в чужих арміях, що оперуватимуть на різних фронтах, не принесе тим арміям рівновартної користі, як їхня підприємна дія в ворожому запіллі і пряме підсилювання нашої революції. Не заступить тієї ролі і ев[ропейський] український легіон, якщо він буде уживаний до зовнішніх атак большевицького фронту, а не буде перекинений десантом на терени української визвольної боротьби»⁶³.

І як завершальний акорд, що передає передвоєнну атмосферу конференції, у доповіді звучать слова С. Ленкавського: «В Третій світовій війні вирішується третій раз у нашому півсторіччі доля Української Держави. Можливо, що для України це остання вже нагода в ХХ сторіччі здобути собі свободу. Завданням націоналістів у цей вирішний час є стати в передові, одною ідеєю спосні, лави нового партизанського фронту й поставити всіх українців під прапори Української Визвольної Революції»⁶⁴.

⁶² *Перед початком третього етапу...* — Арк. 16.

⁶³ *Там само.* — Арк. 17.

⁶⁴ *Там само.* — Арк. 18.

Оперативно-вишкільна група

Саме після Третьої конференції ЗЧ ОУН знову активізуються дії щодо створення Військового центру. На цей час уже стало зрозумілим, що одна із останніх спроб його сформувавши завершилася невдачею. Базою для цього проекту мав стати спеціально започаткований військовий журнал «Перемога» і таке ж новостворене Воєнно-наукове товариство, до якого був причетний і ген. М. Капустянський⁶⁵.

Перше засідання ініціативної групи зі створення Військового центру під умовною назвою «Вишкільна Група» відбулося 7 грудня 1951 р. З боку Проводу в ньому взяли участь сотн. 'Чорний', сотн. 'Козак', полк. 'Луговий' та 'Смерека'. Окрім них також були присутні військові високого рангу: полк. 'Старий', полк. 'Тюльпан' та майор 'Марко', — які заявили, «що не являються членами ОУНр, а хочуть у Вишкільній Групі, заініційованій ОУНр працювати тому, що схвалюють при інших застереженнях "концепцію ставлення на Край". Крім цього вони бачать живучість і молодечий склад кадрів ОУНр, що дає їм підставу добачати можливість конкретної роботи». Характерно, що вказані особи були на той час співробітниками військового міністерства екзильного уряду УНР, але з уваги на утворення Вишкільної групи виявили готовність «подати до димісії»⁶⁶. Пізніше цей факт призведе до замішання і навіть паніки в середовищі УНР⁶⁷.

Після дискусій, які тривали понад 5 годин, ініціативна група узгодила принципові організаційні та політичні засади спільної діяльності й ухвалила остаточне рішення про створення Вишкільної групи. Тоді ж сформовано основні структурні підрозділи (відділи) та визначено їхній керівний склад: 1. організаційний відділ — сотн. 'Чорний'; 2. оперативний — полк. 'Старий'; 3. розвідки — полк. 'Тюльпан'; 4. контррозвідки — вакансія; 5. вишколу і видавництва — полк. 'Луговий' — 'Смерека'; 6. фінансів — 'Марко'; 7. пропаганди — вакансія. Попередньо визначено, що

⁶⁵ *Протокол засідання Проводу ЗЧ ОУН 02-08.03.1952 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1509. — Арк. 18–19.*

⁶⁶ *Протоколи засідання Оперативної Вишкільної Групи // Архів Степана Ленкавського при Інституті освітньої політики в Мюнхені. — Арк. 1–2.*

⁶⁷ *Там само. — Арк. 19.*

можливими «тереновими базами дії» є Велика Британія, США та Канада⁶⁸.

Віддаючи належне практичній діяльності ОУН(р) у справі підготовки до можливих військових визвольних акцій, Вишкільна група визнала над собою політичне зверхництво ЗЧ ОУН та, щоб запобігти можливим суперечностям, рекомендувала ввести до її складу спеціального представника проводу ЗЧ ОУН⁶⁹. Найвні протоколи Вишкільної групи не вказують, хто ним став. Однак з уваги на те, що питання військової політики входили до компетенції члена Проводу ЗЧ ОУН С. Ленкавського, а вказані протоколи ми виявили у його архіві, можна припустити: саме він був ініціатором створення групи та представником від проводу ЗЧ ОУН у її складі.

На декількох подальших засіданнях члени ініціативної групи розробили «Правильник» сформованої структури та уточнили її кінцеву назву — Оперативно-вишкільна група (ОВГ). Протоколи ОВГ дають змогу проаналізувати процес його обговорення, скласти уявлення про зміст і структуру цього документа. До 13 січня 1952 р. «Правильник» із 6 розділів, у яких було з'ясовано мету і завдання ОВГ, її керівні органи і внутрішню структуру та матеріальні основи діяльності, було розроблено та подано на затвердження Проводу ЗЧ ОУН⁷⁰.

Прив'язуючи свою діяльність до процесів світової політики, члени ОВГ піддавали аналізу й можливі варіанти її розвитку. В результаті дискусій вони прийшли до висновку, що принципово виступаючи проти комунізму, західні країни у випадку війни з СРСР можуть зробити політичну ставку або на «єдину-неділимую [Росію]», або ж на поневолені більшовицьким режимом народи. Якщо ситуація розвиватиметься згідно з першим варіантом, то в умовах реальної загрози СРСР, теоретично, може висунути концепцію цілковитої незалежності поневолених народів. У такому разі перед ОВГ постане проблема — маючи перед собою остаточну мету здобуття незалежної Української держави і беззастережно орієнтуючись на власні сили, вони можуть опинитись «у ворожому відношенні до Заходу і стануть мимоволі союзниками ССРСР». Не вважаючи себе

⁶⁸ *Протоколи засідання Оперативної Вишкільної Групи... — Арк. 3.*

⁶⁹ *Там само. — Арк. 1.*

⁷⁰ *Там само. — Арк. 5–6, 9–13, 20–23.*

компетентною вирішувати такі політичні питання, ОВГ спрямувала на розгляд Проводу ЗЧ ОУН також листа «Відносно розроблення можливого розвою політичних подій на випадок, коли США випо-відає війну ССРСР»⁷¹.

Ще до формального затвердження статуту («Правильника») ОВГ намагалася робити конкретні дії для реалізації поставлених перед собою завдань. Уже 24 грудня 1952 р. її оперативний відділ підготував для Проводу ЗЧ ОУН проект інструкції під грифом «стро-го таємно» у справі створення ОВГ та проведення найоперативні-ших заходів. Найперший із них — реєстрація всіх придатних до військової служби кадрів ЗЧ ОУН за кордоном: молодь 1931—1935 рр. н., що не була в жодній армії; річники 1926—1930 рр. н., що мають до-свід військової служби; річники 1921—1926 рр. н. у відповідності до попереднього категоріювання і окремо — підстаршини за родами зброї; всі інші придатні до військової служби та за окремим спис-ком підстаршини 1901—1921 рр. н. і старшини всіх армій та всякого віку. Окремі пункти інструкції зобов'язували теренові проводи ЗЧ ОУН з'ясувати можливість організувати в країнах перебування приватних клубів чи гуртків з навчання безмоторного літання, мис-ливських клубів для вправлення у бойовій стрільбі, шкіл з водіння автомобілів різних типів (а зокрема гусеничних тягачів), клубів вод-ного спорту і керування моторними човнами, провести реєстрацію всіх спеціалістів радіозв'язку. Особлива примітка наголошувала: «Бажані відомості, а також реєстрація мусять бути обов'язково ре-альні і абсолютно відповідати правді. За всяку ціну уникати пере-борщень»⁷².

Керівник ОВГ полк. 'Старий' на нарадах («сесіях») регулярно наголошував, що кожен відділ повинен концентрувати свої зусилля на детальному плануванні та на здійсненні реальної праці. Окремі відділи отримали від нього оперативні завдання розробити проект впорядку, курс лекцій для старшин, готувати вишколи розвідки та окремо — вишколи одинокого бійця, рою, чоти і т. д.⁷³. На середину січня 1952 р. керівник вишкільного відділу полк. 'Підпригора' вже представляв «Програму для вишколу молодого вояка», котра, зре-

⁷¹ *Протоколи засідання Оперативної Вишкільної Групи... — Арк. 17.*

⁷² *Там само. — Арк. 7–8.*

⁷³ *Там само. — Арк. 15.*

штою, була піддана критиці як така, що вимагає нереального в на-явних еміграційних умовах повноцінного вишколу за стандартами регулярного війська⁷⁴.

У ході декількох місяців практичної діяльності персональний склад ОВГ значно поповнився. Аналіз протоколів вказує, що в січ-ні—лютому 1952 р. на її нарадах окрім учасників початкової іні-ціативної групи були присутні нові члени — 'Мстивий', 'Берест', полк. 'Підпригора', 'Сивий'⁷⁵. Застосовувані формулювання вка-зують і на те, що ОВГ на цей час уже усвідомлює себе військовим штабом для мобілізації та вишколу революційних сил на еміграції. Вносяться зміни і до попередньо виробленого проекту структури ОВГ. До вже згаданих відділів долучено також актуальний для но-вітніх технологій ведення війни відділ психологічної зброї⁷⁶. Окрім того, реагуючи на подані йому проекти документів, Провід ЗЧ ОУН у лютому 1952 р. критично вказує на факт відсутності в пропо-нованій структурі ОВГ санітарного відділу, відділу постачання зброї і харчів та відділу транспорту і пропонує звузити компетенцію відді-лу контррозвідки через недоцільність дублювати функції Служби безпеки ОУН⁷⁷. Керівництво ОВГ оперативно реагує на зауваження, вносячи відповідні зміни до проекту «Правильника». Критиці піддає Провід ЗЧ ОУН і політичну аналітику ОВГ. Відповідаючи на її лист про передбачувані варіанти розвитку політичних подій, він жорстко виступає проти можливості «мимовільного союзнництва воюючої України з СРСР»⁷⁸.

Поданий проект «Правильника» та лист ОВГ були остаточно розглянуті на засіданні Проводу ЗЧ ОУН, що відбувалося в Лондо-ні 2—8 березня 1952 р. «Справа активізації людей при нашій орга-нізації при журналі Перемога не вдалася і тому сьогодні створено новий осередок з військовиків для опрацювання плянів організації нашої армії, плянів воєнної стратегії на наших землях, для рефе-ратів, вишколу і т. д. Цей осередок зветься Оперативно-Вишкільна Група (ОВГ) і він виготовив свій статут», — доповідав на засіданні про ініціативу ОВГ і про сам статут («Правильник») член Проводу

⁷⁴ *Протоколи засідання Оперативної Вишкільної Групи... — Арк. 24–26.*

⁷⁵ *Там само. — Арк. 19–39.*

⁷⁶ *Там само. — Арк. 17, 30.*

⁷⁷ *Там само. — Арк. 28.*

⁷⁸ *Там само. — Арк. 31.*

‘Оксен’. Як стає зрозуміло з перебігу обговорення, члени Проводу вважали, що ініціативна група ОВГ нереально широко спроектувала обсяг своїх завдань («має такі широкі плани своєї діяльності, що вони вистарчають цілковито для організації диктатури в державі»), тож запропонували їх суттєво звузити і на завершення розгляду затвердили статут («Правильник»)⁷⁹.

У той же день, 6 березня, для ОВГ було підготовлено повідомлення про затвердження статуту («Правильника») за умови врахування низки зауважень. Зокрема, вказувалося, що в разі активізації національно-визвольних процесів основою їх розвитку будуть українські військові сили на рідних землях, відповідно — військово-революційний штаб творитиметься в Україні на базі Головного командування УПА, а отже ОВГ повинна усвідомити себе і свою роль на еміграції як допоміжної сили⁸⁰.

Документи, які ми виявили, не дають змоги прослідкувати розвиток ОВГ після березня 1952 р. Однак підсумкові документи про діяльність ЗЧ ОУН у 1951—1953 рр. вказують на те, що «спроби створення на ширшу скалю Військово-Оперативної Керівної Групи не мали успіху з причини браку фінансів і передусім будови її не наших духом людей»⁸¹. Про те, що фінансів бракувало навіть для елементарного забезпечення діяльності ОВГ, вказує аналіз протоколів її засідань. Належність до ОВГ військових кадрів з-поза рядів ОУН та їхнє мислення категоріями, що виходили за світоглядні рамки ОУН, як вказує випадок із тезою «мимовільного союзництва воюючої України з СРСР», також могли дати авторові цитованого документа підстави кваліфікувати її склад як «не наших духом людей». Однак наведені причини є тільки вершиною айсберга, який утворився тоді і не давав змоги розвинути ОВГ до рівня діяльного Військового центру / штабу ЗЧ ОУН. Головною з причин був тогочасний конфлікт Проводу ЗЧ ОУН та опозиції, що невдовзі трансформувалася в нову організацію — ОУНз. Він забрав багато

⁷⁹ *Протокол засідання Проводу ЗЧ ОУН 02-08.03.1952 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1509. — Арк. 18–19.*

⁸⁰ *Оперативно-Вишкільній Групі — [Лист Проводу ЗЧ ОУН] 6 березня 1952 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2047. — 1 арк.*

⁸¹ *Звідомлення Проводу ЗЧ ОУН від III Конференції ЗЧ ОУН до V Конференції ЗЧ ОУН. — Квітень 1951 — травень 1953 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 21. — Арк. 32.*

часу та різного роду ресурсів, які могли бути спрямовані й на розвиток ОВГ.

Однак, на думку автора, не менш вагомою причиною було те, що складний період переживав і сам Провід ЗЧ ОУН. Як подала до відома Четвертій конференції ЗЧ ОУН Головна рада, «внаслідок постійних змін у Проводі ЗЧ і невідповідного підбору людей до Проводу та нестачі зорганізованої і плянної праці в самому Проводі чисто організаційна і політична праця по теренах не була належно розвинена». Вину за такий стан Головна рада поклала перш за все на чинного голову Проводу, вимагала його відставки і повернення на цю посаду С. Бандери. Не погоджуючись зі стилем керування голови Проводу, на початку 1952 р. з його складу вийшов С. Ленкавський, котрий, імовірно, був ініціатором створення ОВГ⁸².

Військова політика ЗЧ ОУН в середині 1950-х рр.

Однак на важливості Військового сектору праці знову наголошує Четверта конференція ЗЧ ОУН, що відбувалася 1953 р. «Здобуття УССД вимагає збройної боротьби цілого українського народу, тому військова підготовка займає важливе місце в плані діяльності ОУН», — вказують її резолюції та деталізують найбільшчі завдання військової референтури: 1. опрацювати різні варіанти мобілізаційного плану; 2. в деталях розробити стратегію і тактику всіх видів партизанських і повстанських дій; 3. досконало вивчити стратегію, тактику та озброєння радянської та інших армій; 4. системно проводити військову підготовку кадрів ЗЧ ОУН; 5. підготувати військові підручники та інші матеріали; 6. для посилення військової підготовки координувати дії різних українських ветеранських організацій; 7. розробити плани залучення до української визвольної боротьби бійців радянської армії та українських військовополонених⁸³.

⁸² *Становище заокеанської частини Головної Ради до стану і діяльності ЗЧ ОУН, прийняте на засіданні в днях 9–10 травня 1953 р. до пропозиції на IV Конференцію ЗЧ ОУН, скликану на 23 травня 1953 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1099. — 3 арк.; Протокол засідання Проводу ЗЧ ОУН 02-08.03.1952 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1509. — 27 арк.*

⁸³ *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955... — С. 301–302.*

Окрім того, пункт про системний військовий вишкіл включав: а) військовий вишкіл у теренових умовах, у парамілітарних організаціях країн перебування, на військових курсах тощо; б) навчання у вищих військових школах; в) організацію внутрішніх курсів для підготовки штабних старшин та командирів повстанської армії; г) особливий наголос під час вишкочів на здобутому найновішому досвіді повстанської і партизанської боротьби в Україні⁸⁴.

Зважаючи на те, що одним із пріоритетних теренів дії ЗЧ ОУН на випадок війни могла стати Велика Британія, тереновий провід ЗЧ ОУН у цій країні видав у жовтні 1953 р. спеціальні «Інструктивні напрями для ведення зовнішньо-політичної роботи», в яких наголосив на потребі розвивати і зміцнювати контакти з британцями та налагодити серед них системну інформаційно-пропагандистську діяльність. Документ особливу увагу звертає на те, щоби до сфери контактів членів ЗЧ ОУН входили «ті окремі британці, які мають бодай деякий вплив на їхнє оточення» і поряд з урядовцями, священиками, професорами університетів, учителями вказує і на «військових старшин»⁸⁵. На прикладі цієї країни можна проілюструвати також реалізацію тереновим проводом ЗЧ ОУН мобілізаційних та вишкільних завдань. Отож, відповідно до звітів, станом на листопад 1954 р. військова референтура теренового проводу охопила 1374 особи, з них 984 члени ЗЧ ОУН і 390 симпатиків, зокрема: старшин — 5; підстаршин — 135, рядових — 879, невійськових — 336⁸⁶. Орієнтовно таким же чисельний склад охоплених працею військової референтури залишається і в 1955—1956 рр.⁸⁷. Це означало не тільки реєстрацію осіб, готових до оперативної мобілізації на випадок Третьої світової війни і для виконання бойових завдань, але й їхній вишкіл. Про системність вишколу свідчить план видати військовою референтурою теренового проводу

⁸⁴ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955... — С. 302.

⁸⁵ Зовнішньо-політична референтура ТП ОУН [у Великобританії]. Інструктивні напрями для ведення зовнішньо-політичної роботи від 9 жовтня 1953 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 21. — Арк. 2.

⁸⁶ Звіт [теренового проводу Великої Британії] за місяць листопад 1954 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1521. — Арк. 1.

⁸⁷ Звіт [теренового проводу Великої Британії] за місяць грудень 1955 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1521. — Арк. 1; Звіт [теренового проводу Великої Британії] за час: січень-лютий 1955 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1521. — Арк. 1.

на 1956 р. такі підручники: «Командир», «Партизанка», «Стрілець в бою», «Бойова тактика чоти», «Сотня в бою — тактика», «Курінь та його тактика», «Теренознавство», «Інструктор»⁸⁸.

На виконання резолюцій Четвертої конференції Провід ЗЧ ОУН при організації військового вишколу намагався використовувати також можливості країн побуту членів ОУН. При цьому особливу увагу надавалося Іспанії, з урядом якої Провід досягнув домовленостей про навчання членів ОУН у її військовій академії. До того ж, як вказують документи, ці домовленості давалися непросто. На засіданні Проводу ЗЧ ОУН у березні 1952 р. констатувалося, що «із Іспанії прийшла відмова відносно прийняття наших людей на військову академію»⁸⁹. Але вже у звіті за 1958 р. тереновий провід в Іспанії вказує: «У 1959 р. наші студенти мають дозвіл відбувати військову службу, вступати до військової Академії та переходити вишкіл “Ведення Партизанської Війни”. Про це заявив Голова Держави президентові Обра Католика п. Стеро Наваскуез під час відбутої кілька тижнів розмови на тему східноєвропейських студентів в Іспанії». Автор звіту ‘Чорний’ подає, що на 1959 р. тереновим проводом ЗЧ ОУН в Іспанії вже визначено двох кандидатів та звертає увагу Військової референтури Проводу ЗЧ ОУН, що підбір кандидатів до військової академії Іспанії можна здійснювати і поза її межами⁹⁰.

З уваги на загострення міжнародних відносин та реальну можливість початку війни між СРСР та західними державами в середині 1950-х рр., Голова проводу ЗЧ ОУН С. Бандера дав доручення т. зв. «закритому секторові» розробити план дій на випадок війни⁹¹.

У контексті підготовки до неї свого піку в середині 1950-х рр. сягає діяльність Референтури підсоветських справ (РПС) — аналітична інституція Проводу ЗЧ ОУН. Вона мала «особливий характер», а тому її міг очолювати тільки член Проводу. Керівником РПС був С. Лен-

⁸⁸ Завдання і напрями В[військової] Р[еферентури] // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Б. ф. — Арк. 3.

⁸⁹ Протокол засідання Проводу ЗЧ ОУН 02-08.03.1952 // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 1509. — Арк. 19.

⁹⁰ Звіт з діяльності Т[еренового] П[роводу] в Іспанії за 1958 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2020. — Арк. 2.

⁹¹ Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів... — С. 61; Галамай С. Боротьба за визволення України...

кавський⁹². РПС поряд із такими об'єктами, як державний, партійний, та господарський апарати в СРСР, «підсоветській» Україні та інших соціалістичних державах розглядала також військово-поліцейські та розвідувальні апарати⁹³. Характерно, що до роботи в РПС були залучені, фактично, лише вихідці зі східноукраїнських земель, а військову ділянку праці в ній очолював колишній майор радянської армії, уродженець Черкащини А. Микулин. Листування між ним і С. Ленкавським вказує, що серед інших джерел для аналізу військової політики СРСР він використовував тодішні радянські військові видання «Военный вестник» і «Коммунист вооруженных сил»⁹⁴.

Орієнтовно на цей час — середину 1950-х рр. — припадає поява виявленого нами в архівах ЗЧ ОУН, але не датованого проекту воєнної концепції ЗЧ ОУН. Він передбачає, що у війні проти СРСР його західні противники будуть вважати українську національно-визвольну революцію допоміжним чинником у війні. Однак, намагаючись скористатися з атмосфери воєнного протистояння, ЗЧ ОУН, як і раніше, принципово робили ставку на власні сили. «Наша воєнна концепція — це ставка на революційні протибольшевицькі процеси, які мають ділати в Краю, в підпіллі і в советській армії на фронті, ставка на нищення большевицького панування й визволення України в революційній боротьбі повстанням, а не на випертя большевиків з України чужими військами», — стверджується у документі⁹⁵.

Усвідомлюючи власну допоміжну роль щодо революційних процесів в Україні, ЗЧ ОУН у своїй воєнній концепції чітко визначають ті основні акції, які з початком війни вони здійснюватимуть за кордоном: 1. створити повстансько-революційні відділи та спрямувати їх для партизанської боротьби в тилу більшовицьких військ в Україні; 2. зайнятися формуванням української армії; 3. організувати політично-пропагандистську акцію, спрямовану на населення України та на радянську армію⁹⁶.

⁹² Сич О. Референтура Підсоветських Справ — аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН // *Визвольний шлях*. — 2005. — Кн. 5. — С. 66–83.

⁹³ Четверта Конференція ЗЧ ОУН. — Б. м., 1953. — С. 26–29.

⁹⁴ Сич О. Референтура Підсоветських Справ — аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН // *Визвольний шлях*. — 2005. — Кн. 5. — С. 66–83; А. Микулин до С. Ленкавського (без дати) // *Архів С. Ленкавського при Українському інституті освітньої політики в Мюнхені (Німеччина)*. — Арк. 1.

⁹⁵ *Наша воєнна концепція* // *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку*. — Б. ф. — Арк. 4.

⁹⁶ *Там само*. — Арк. 2.

Для реалізації цих завдань концепція передбачала формування з кадрів ЗЧ ОУН двох «дієвих ліній». Перша з них — це повстансько-революційні відділи, які, пробившись на Україну, повинні посилити місцеві відділи ОУН-УПА, розгорнути революційно-агітаційну акцію в радянській армії та нав'язати союзницькі відносини з антирадянським підпіллям інших народів. Документ також невизначено стверджує: «Поодинокі відділи дістають відповідні головні завдання». Можна припустити, що, аналогічно до практики похідних груп ОУН 1941 р., до таких «головних завдань» могла належати організація актів відновлення Української державності. Для планування і керування діями «першої лінії» концепцією передбачалося створити відповідний «Провід-штаб». Натомість «друга лінія» кадрів мала залишатися за кордоном і під керівництвом Проводу ЗЧ ОУН здійснювати такі завдання: 1. вести з-за кордону (в радіоефірі, розкидаючи листівки з літаків тощо) пропагандистську кампанію, спрямовану на українське суспільство і на радянську армію; 2. формувати за кордоном українську армію для фронтової або партизанської боротьби; 3. паралельно готувати і висилати до України повстансько-революційні відділи; 4. здійснювати зовнішньо-політичну акцію задля залучення союзників української національно-визвольної боротьби; 5. готувати кадри для поповнення воюючих підрозділів та майбутнього державного будівництва; 6. мобілізувати українську еміграцію на допомогу воюючій Україні⁹⁷.

Угорська революція 1956 р. та заходи на посилення воєнної готовності ЗЧ ОУН

23 жовтня 1956 р. в Будапешті під гаслами національної незалежності й демократизації відбулася багатотисячна демонстрація. В ніч на 24 жовтня демонстранти захопили редакцію газети «Сабан неп», вокзали, кілька мостів через Дунай, склади та військові казарми зі зброєю, телефонну станцію. Між повстанцями та силами держбезпеки відбулися перші збройні сутички⁹⁸. Цілковитою мірою, що ці революційні події знову загострили питання постійної бойової готовності структури ЗЧ ОУН до будь-якого варіанту

⁹⁷ *Наша воєнна концепція* // *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку*. — Б. ф. — Арк. 4–5.

⁹⁸ Іваницька О. П. *Новітня історія країн Європи та Америки...* — С. 393.

розвитку міжнародних подій та дали змогу реально апробувати концептуальні засади воєнної політики ЗЧ ОУН. Адже угорська революція вибухнула невдовзі після познанського повстання робітників у Польщі і вказала на накопичення кризових явищ у світовій системі соціалізму.

Газета «Шлях перемоги», друкований орган Проводу ЗЧ ОУН, подала яскраву картину перебігу Угорської революції, та виклала позицію Проводу щодо неї. Вже з 4 листопада з числа в число газета друкувала аналітичні та програмові статті провідних діячів ЗЧ ОУН: С. Ленкавського — «Різня мадярського народу», «Мадярська визвольна революція», «Страх перед визволенням народів», «Кінцеві акорди 1956 р.», «Соціалістичний табір тріщить», «Оборонці советських погромників»; С. Бандери — «Незмінна стратегія Москви», «Перші висновки». На її сторінках своє ставлення до угорських подій висловив і формально непричетний до ЗЧ ОУН Д. Донцов — «Революція в Угорщині і ми», «Політика Понтія Пилата». Регулярні репортажі з місця подій подавав спеціально відряджений в якості журналіста член ЗЧ ОУН В. Леник⁹⁹.

Відразу ж після початку національно-визвольного повстання в Угорщині Провід ЗЧ ОУН видав заяву на його підтримку, в якій оголосив про свою солідарність із ним, закликав бійців радянської армії «не виконувати ганебних большевицьких наказів», спрямованих на придушення угорського повстання, підтримав «усі почини і акції, які мають на меті моральну, політичну, мілітарну і всяку іншу допомогу визвольній революції в Мадярщині» і натякнув на можливість участі в творенні військових підрозділів на допомогу повстанню¹⁰⁰.

Разом з цією заявою, що призначалася для публічного поширення, тереновим проводам ЗЧ ОУН у всіх країнах світу було розіслано спеціальну внутрішню інструкцію, аналіз якої дає повнішу картину участі ЗЧ ОУН у революційних подіях 1956 р. в Угорщині. Перш за все, Провід ЗЧ ОУН, дотримуючись засади якнайширшого залучення до антибільшовицької боротьби

⁹⁹ Див.: Шлях перемоги. — 4 жовтня — 2 грудня 1956 р.

¹⁰⁰ Заява Проводу Закордонних Частин ОУН з приводу національно-визвольної революції в Мадярщині від 7 жовтня 1956 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2048. — 2 арк.; Шлях перемоги. — 4 жовтня 1956 р.

поневолених Радянським Союзом народів, намагався впливати на події через представників угорської еміграції в Антибольшевицькому блоці народів (АБН). Однак у скорому часі стало зрозумілим, що вони надзвичайно відірвані від реальних подій на батьківщині, і це стало тривожним сигналом для Проводу ЗЧ ОУН. Тоді він на власну руку вирішив розвивати свою присутність в угорських подіях: активізував організаційні зв'язки у Відні та на території, що межувала з Угорщиною, встановив контакти з тими, хто приходив за кордон із «мадярського краю», та провідниками повстання, поширював листівки на його підтримку і відповідні заклики до українців та військовослужбовців інших неросійських національностей у радянських військових частинах, що прибули для придушення повстання, організував у західних країнах спільні з угорцями та місцевими мешканцями маніфестації на підтримку угорського повстання. Прикметно, що Провід застеріг низові клітини Організації примітивно використовувати угорські події для актуалізації українського питання — «не пекти колачі на мадярському вогні», висуваючи заклики на зразок «вимагаємо звільнення України»¹⁰¹.

Однак, попри застосування різних засобів у відповідь на угорські події 1956 р., з документа стає зрозумілим, що насправді можливості ЗЧ ОУН були достатньо обмеженими. Так, у цій інструкції деталізується, що «згадка в заяві ПЗЧ про підтримку творення військових частин має поки що тільки декларативне значення. Жодної практичної ініціативи в тому напрямі ми не розгортаємо. Ініціатива мала б належати передусім самим мадярам, а будь-які реальні заходи, як напр[иклад] зголошування, вербування, могли б бути актуальними щойно тоді, як би була відповідна прихильна постава відносних держав, що давала б реальні підстави творення й урухомлення таких частин»¹⁰².

Жорсткий і критичний аналіз уроків з угорського повстання 1956 р. та стану готовності ЗЧ ОУН до практичної революційної дії було здійснено на Ширшій нараді Проводу, що відбулася в лютому 1957 р. На ній було зачитано доповідь «Висновки з новіших

¹⁰¹ [До подій в Мадярщині. Інструкція] Проводу ЗЧ ОУН від 30 жовтня 1956 р. // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2048. — 3 арк.

¹⁰² Там само. — Арк. 3.

подій і процесів...» та прийнято «Постанови в справі скріплення революційної готовності». У їхній першій частині дано оцінку угорським еміграційним організаціям, у т. ч. й тим, що входили до складу АБН. Загалом, «Постанови» констатують, що вони «не здали іспиту, перед який їх поставив несподіваний розвиток революційних подій». Їхньою помилкою було переконання, що «мадярська революція потребує від еміграції тільки виведення допомоги західних держав, головно технічно-мілітарної», але не безпосередньої участі еміграційних кадрів у подіях на батьківщині. Натомість у самій Угорщині бракувало чіткої концепції нового ладу, стратегії розвитку національної революції та провідної й організуючої сили в ній¹⁰³.

Оцінюючи перебіг угорської революції та дії угорської еміграції, Провід ЗЧ ОУН у той же час зазначав, що така оцінка повинна бути серйозною засторогою для нього самого: «Закордонні Частини ОУН не можуть заспокоювати себе тезою, що їх головним завданням є зовнішньо-політична робота та праця серед еміграції, а відповідальність за революційну боротьбу лежить на краєвій частині Організації. Ця відповідальність тяжить так само на Закордонних Частинах в значно більшій мірі, ніж давніше, коли ОУН і її діяльність на УЗ (Українських землях. — О. С.) була значно сильніша»¹⁰⁴.

Однак значно гострішою і самокритичною є друга частина «Постанов», присвячена оцінці дій ЗЧ ОУН в умовах розгортання угорської революції. Адже вона представила модель подій в Україні. Нарада відзначила, що Провід ЗЧ ОУН не був належно підготовлений до ширшої революційної акції, оскільки не мав у своєму розпорядженні кадрів, які б надавалися до оперативної мобілізації та створення бойових груп, а в його касі не було зарезервовано спеціально на такий випадок коштів. Недопрацювання виявилися також у ділянках програми, стратегії і тактики дій¹⁰⁵.

Відповідно, Ширші наради Проводу прийшли до висновку, що «Організація мусить тепер зосередити свою головну увагу, сили і

¹⁰³ 3 постанов Ширшої наради ЗЧ ОУН. в справі скріплення революційної готовності // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. — Ф. 2049. — Арк. 1.

¹⁰⁴ Там само. — Арк. 2.

¹⁰⁵ Там само. — Арк. 2–3.

засоби на піднесення своєї готовності до безпосередньої боротьби в напрямі Українських Земель»¹⁰⁶. Для реалізації такого завдання було розроблено цілий комплекс заходів, частина з яких безпосередньо стосувалися військової ділянки: посилити діяльність Військового сектору; провести в усіх теренових організаціях ЗЧ ОУН інвентаризацію кадрів, що надаються до оперативної мобілізації та залучення в «першу лінію революційного поготівля»; віднайти можливість розташувати в одній із прихильних до української національно-визвольної боротьби країн нечисленний відділ у якості вишкільного осередку, зародка військової одиниці чи «групи організаторів і пробоевиків революційної боротьби в сталому поготівлі»; розробити систему матеріального забезпечення та утримання родин, чиї члени будуть мобілізовані до революційних дій; створити спеціальний резервний фонд для надзвичайних революційних потреб; посилити працю над поповненням організаційних рядів молодими кадрами; підготувати план вишколу «організаторів революційної боротьби» та розпочати підготовку відповідних інструкторів; залучити до військової співпраці фахівців з-поза меж Організації; в ділянці зовнішньо-політичної праці «нав'язувати і підтримувати контакти оперативного значення, щоб відкрити собі можливість технічної допомоги в революційній, протибольшевицькій боротьбі»; посилено розвивати систему зв'язку з Україною-«Краєм» по лінії Референтури крайових зв'язків (Референтура К-3), посилити діяльність Референтури підсоветських справ тощо¹⁰⁷.

Загострення міжнародних відносин, а пізніше й уроки Угорської революції, активізували вишкільну працю з кадрами ЗЧ ОУН у середині 1950-х рр. П'ята конференція ЗЧ ОУН, що відбувалась у квітні—травні 1955 р., поставила чіткий наголос на якісній підготовці керівних кадрів для національно-визвольної революції в Україні, поєднавши їхню практичну працю з вишколом¹⁰⁸. У 1957 р. С. Бандера дав доручення вишкільному референтові проводу ЗЧ ОУН підготувати вишкіл «вищого щабля для

¹⁰⁶ 3 постанов Ширшої наради ЗЧ ОУН. в справі скріплення революційної готовності... — Ф. 2049. — Арк. 3.

¹⁰⁷ Там само. — Арк. 3–6.

¹⁰⁸ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955... — С. 360.

провідних членів ОУН в Європі». Такий вишкіл проведено в Німеччині, а його учасниками стали також представники теренових організацій ЗЧ ОУН із Англії, Франції та Бельгії. Метою заходу було «дати новий поштовх і напрямні для підготовчої праці серед кадрів ЗЧ ОУН, себто заактивізувати наші провідні та рядові кадри на відтинку готування Закордонних Частин ОУН до безпосередньої участі в організуванні та веденні національно-визвольної революції на Рідних Землях»¹⁰⁹.

Показовою є тематика вишколу, яка чітко вказує на входження у передвоєнний стан готовності ЗЧ ОУН: 1. ідеологічно-програмові основи національної революції; 2. перспективи національно-визвольної революції й участь закордонних кадрів; 3. ситуація під советами і перспективи дальшого розвитку; 4. зовнішні сили і союзники України; 5. військова проблематика; 6. відтинок безпеки; 7. роль інших українських сил на еміграції. Архівні матеріали вказують: «Підбір тематики курсу [здійснювався] спеціально під одним кутом — підготовки організаторів визвольної революції»¹¹⁰.

Лекції з військової проблематики на цьому вишколі читали полковник Є. Побігущий — 'Рен' та Д. Миськів — 'Вирський'¹¹¹. Уявлення про їхній зміст може дати такий витяг із лекції 'Вирського': «Вся увага Організації мусить зараз бути розрахована на організування і вишколення боєвих груп, чи назвемо їх вже засвоєною назвою т. зв. похідних груп, які будуть готовими до дії на час вибуху війни, чи революції в Радянському Союзі». В контексті їх підготовки лектор розвиває тему в аспектах: 1. забезпечення груп повним бойовим виводом; 2. забезпечення їх усіма необхідними документами; 3. вироблення маршрутів і методів просування до України; 4. матеріальне забезпечення родин членів груп на час їхньої участі в бойових діях

¹⁰⁹ Мудрик-Мечник С. *Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів...* — С. 59, 357; *Протокол засідання Проводу ЗЧ ОУН. 20.III.1957 р.* // *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку.* — Ф. 2051 — Арк. 3; *Вишкільні матеріали з курсу, влаштованого Проводом ЗЧ ОУН.* — Б. м., 1958. — Кн. 1. — 165 с., Кн. 2. — С. 3; *Вишкільний курс Проводу Закордонних Частин ОУН [1958 р.]*. [Загальна частина] // *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку.* — Б. ф. — Арк. 4.

¹¹⁰ *Вишкільний курс Проводу Закордонних Частин ОУН [1958 р.]...* — Арк. 1–2, 5, 13.

¹¹¹ [Лекції 'Рена' на вишколі 1957 р. (рукопис)] // *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку.* — Б. ф. — 55 арк.; [Лекція 'Вирського' на вишколі 1957 р. (машинопис)] // *Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку.* — Б. ф. — 10 арк.

в Україні; 6. створення окремої фінансової бази для забезпечення діяльності груп¹¹².

У цей же час окремо проводяться вишколи для Служби безпеки та розвідки ЗЧ ОУН¹¹³.

В інтерв'ю учасники тих подій твердять, що до середини 1950-х рр. відбулося налагодження контактів між Проводом ЗЧ ОУН та генералітетом військово-політичного блоку НАТО, а зокрема пройшли зустрічі С. Бандери з представництвом блоку. Такі свідчення виглядають цілком реалістичними, однак їх ще мають підтвердити документи з архівів ЗЧ ОУН. За даними ж радянських спецслужб, зв'язок між ЗЧ ОУН та НАТО було встановлено 1955 р.¹¹⁴ Про конкретний факт співпраці з військовими колами цього блоку свідчить спогад чільного діяча ЗЧ ОУН О. Кушпети: «Я працював з Ленкавським у секторі зв'язків з Краєм. Через виходи, які я мав на зовнішню голландську розвідку, домовився про закупівлю в Голландії радієвих апаратів та ведення при їх допомозі радіозв'язку з Краєм. Домовлятися приїжджали С. Бандера і С. Ленкавський»¹¹⁵.

У час найвищої готовності ЗЧ ОУН до можливого початку Третьої світової війни, а відповідно і до активізації революційного процесу в Україні, радянські спецслужби організували ліквідацію голови Проводу ЗЧ ОУН С. Бандери. 15 жовтня 1959 р. зі спеціально для цієї цілі сконструйованого пістолета, зарядженого ампулами з ціаністим калієм, його вбив агент КГБ Б. Сташинський.

Висновки

Отож, можна стверджувати, що військова політика ЗЧ ОУН у 1940-х—1950-х рр. реалізовувалася в контексті Холодної війни і з розрахунку на військове зіткнення між СРСР та країнами Заходу, а відповідно — і на активізацію національно-визвольної боротьби в Україні. ЗЧ ОУН усвідомлювали себе допоміжною силою в такій боротьбі та вважали своїм першочерговим завданням мобілізувати всі

¹¹² [Лекція 'Вирського' на вишколі 1957 р. (машинопис)]...

¹¹³ Мудрик-Мечник С. *Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів...* — С. 94–95.

¹¹⁴ Шульженко Б. С., Хамазюк І. В., Данько В. Т. *Украинские буржуазные националисты.* — С. 133

¹¹⁵ *З розмов з проф. О. Кушпетом (Голландія, Тільбург, 17–18.11.1999 р.)* // *Власний архів автора.* — Арк. 2.

людські ресурси мережі ОУН за кордоном та української еміграції для її потреб. На випадок початку війни Військовий сектор Проводу ЗЧ ОУН розробляв плани мобілізації, формування бойових груп та їх проникнення в Україну. У Проводі ЗЧ ОУН існував спеціальний військовий підрозділ (Військовий сектор, або Військова референтура), котрий виконував ці завдання, крім того, на загальноукраїнському рівні займатися справою мав щойно створюваний Військовий центр. У ході підготовки до майбутньої війни та революційних процесів в Україні проходив військовий вишкіл кадрів ЗЧ ОУН, в тому числі з залученням можливостей країн перебування.

Микола Слободянюк

ПРОБЛЕМА ТЕРМІНОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ

Величезна заслуга М. Грушевського полягала в тому, що він першим поглянув на історію українського народу як на цілком незалежну та самодостатню. Автор «Історії України-Руси» сконструював модель, у якій минувшина різних українських теренів збіглася в один історичний потік. Це дало змогу говорити про єдність української нації в просторі та часі¹. Пізніше відродження української державності довело слушність концепції М. Грушевського. Проте сьогодні нам знову доводиться обстоювати ідею окремого історичного розвитку України, досліджуючи її новітню історію.

Проблема сучасної української історіографії полягає в тому, що вона ніяк не може позбутися погляду на історію України часів Другої світової війни як на частину історії СРСР (читай — Росії). Така роздвоєність свідомості українського історика виявляється, наприклад, у назві та в змісті праці Михайла Ковалю «Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах»², хоча сам автор у передмові до цієї книги пише про потребу переосмислити «весь тисячолітній шлях українського народу» та створити повноцінну наукову концепцію на засадах «адекватного відображення й тлумачення центральних віх історичного процесу». Подібне уникання «гострих кутів» спостерігається й у підручнику «Новітня історія України (1900—2000)»³.

Отже, вже розуміючи необхідність створення нової концепції, ми ще не в силі повністю позбутися радянських стереотипів, щоб, не дай Боже, не образити тих, хто внутрішньо залишається в СРСР. Така «політкоректність», «подвійна лояльність» заважає нам, уже

¹ Грицак Я. *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст.* — Київ, 1996. — С. 80.

² Коваль М. *Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) // Україна крізь віки: У 15-ти т. — Т. 12.* — Київ, 1999. — 335 с.

³ *Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Литвин.* — Київ, 2002. — С. 343–355, 366–377.